

Safevî Devleti'nin Kurucusu Şah İsmail'in Ölümü

Death of Shah Ismail, The Founder of The Safavid State

Şefaattin DENİZ¹

ÖZ

Bu makalenin temel amacı; Safevî kaynaklarından hareketle Şah İsmail'in son kışlağından ölümüne kadarki süreci irdeleyip vefat yerini ve ölümü üzerine düşürülen tarihleri tespit edip literatüre kazandırmaktır. Çalışmaya Farsça ana kaynaklardan Şah İsmail'in ölümü ile ilgili bahisleri tespit edip tercümesi yapılarak başlanmış, ardından Şah İsmail'in son zamanlarını geçirdiği Erdebil-Tebriz hattında seyahatler yapılmıştır. Sayın Gediği havalisindeki Mankutay'da öldüğü ana kaynaklardan tespit edildikten sonra bu yerleşim yerinin varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Şah İsmail Temmuz 1487'de Erdebil'de dünyaya gelmiş, dedesi Cüneyt, babası Haydar ve ağabeyi Ali'nin öldürülmesinden sonra henüz çok küçük yaşlarda iken Safeviyye tarikatının başına geçirilmiş son derece sıkıntılı bir sürecin ardından 13-14 yaşlarında iken On İki İmam Şiiliğine dayalı olarak Safevî Devleti'ni kurmuştur. Kızılbaş oymaklar, Tacik bürokratlar ve Arap ulema arasında bir denge kurmak suretiyle inşa ettiği sistemi geliştirmeye gayret etmiş, bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur. 1514 Çaldıran Savaşı'na kadar neredeyse tüm İran coğrafyasını egemenliği altına almıştır. Şah İsmail 11 Mart 1524'te Nahçıvan'da son kışlağını yaptıktan sonra hem avlanmak hem de siyasi problemleri çözüme kavuşturmak amacıyla Şeki'ye gitmiştir. Dönüşte ise Moğan'dan geçerek Göktepe'ye gelmiş, Savalan Dağ'ının eteklerinde bir müddet kalmıştır. Erdebil'de birkaç gün kaldıktan sonra taht merkezi Tebriz'e doğru yola çıkan Şah İsmail burada rahatsızlanınca Sayın Geçidi'nde ordugâh kurulmuştur. Zamanının çoğunu sürekli içki içerek geçiren Şah İsmail yoğun alkolün sonucu iç organlarının tahrip olması yüzünden 23 Mayıs 1524 tarihinde Sayın Gediği yakınlarında bulunan Mankutay'da hayata gözlerini yummuştur. Allame Emir Cemaeddin Muhammed Esterabadî nezaretinde cenaze işlemlerinin tamamlanmasının ardından Erdebil'e götürülüp Safiyüddin Türbesi'ne defnedilmiştir. Ölümü için pek çok tarih düşürülmüştür.

Anahtar kelimeler: Şah İsmail, Mankutay, Erdebil, Şah İsmail'in vasiyeti, Tarih düşürme

ABSTRACT

This article meticulously examines Shah Ismail's journey from his final winter encampment to his demise, drawing insights from Safavid historical sources. The primary goal is to pinpoint the exact location and dates of his death, integrating these findings into existing literature. The investigation began with identifying and translating references to Shah Ismail's death from key Persian sources. His

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Şefaattin Deniz (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Avrasya Siyasi,
Sosyal, Ekonomi ve Kültür Araştırmaları Anabilim
Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: sefaattin.deniz@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1333-5657

Başvuru/Submitted: 27.10.2023

Revizyon talebi/Revision requested:
13.11.2023

Son revizyon/Last revision received:
10.12.2023

Kabul/Accepted: 22.12.2023

Atıf/Citation: Deniz, Şefaattin. "Safevî Devleti'nin Kurucusu Şah İsmail'in Ölümü." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 2 (2023): 753-779.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1382066>

final days along the Ardabil-Tabriz route were retraced, revealing that his passing occurred in Mankutay within the Sayın Gediği region, affirming the continued existence of this settlement. Born in Ardabil in July 1487, Shah Ismail's early life was marked by tragedy, leading him to assume leadership of the Safaviyya sect at a remarkably young age. He established the Safavid State based on Twelver Shiism when he was 13 to 14 years old. Shah Ismail worked diligently to consolidate his creation, balancing the Qizilbash tribes, Tajik bureaucrats, and Arab scholars with notable success. Until the pivotal Battle of Chaldiran in 1514, he maintained control over a significant portion of Iranian territory. On March 11, 1524, after his final winter stay in Nakhchivan, Shah Ismail ventured to Sheki for hunting and political matters. During his return journey, he traversed Moghan to Goktepe, briefly staying at the base of Savalan Mountain. Falling ill in Tabriz, the seat of his rule, he established camp in the Sayın Pass. Consumed by excessive alcohol consumption, Shah Ismail succumbed to severe internal organ damage and breathed his last on May 23, 1524, in Mankutay near Sayın Gediği. Following funeral arrangements overseen by Allame Emir Jamaluddin Muhammad Esterabadi, Shah Ismail was interred in the Safi-ad-Din Mausoleum in Ardabil. Various chronograms have been proposed to pinpoint the date of his death.

Keywords: Shah Ismail, Mankutay, Ardabil, Shah Ismail's will, Chronogram

EXTENDED ABSTRACT

Shah Ismail, the founding figure of the Safavid State, remains one of the most enigmatic historical personas in the Turkish-Islamic world. His tumultuous reign, spanning twenty-three years from 1501 to 1524, is the crux of ongoing historical debates, primarily owing to his intricate political and sectarian activities. Shah Ismail's enduring legacy is palpable in the collective consciousness of Turks in Turkey, Azerbaijan, and Iran, manifesting in folk poetry, minstrels' verses, political controversies, and varying interpretations by historians.

Despite Shah Ismail's prominence as a subject of numerous academic inquiries, narratives, and novels, surprisingly, the circumstances surrounding his death have largely evaded scholarly scrutiny. Even in works that make reference to him, details regarding the site of his demise are often glossed over without critical examination of other sources. Therefore, this article endeavors to delve into the final days of Shah Ismail's life, exploring the date and cause of his death, his burial, the chronograms that have sought to immortalize this event, and his multifaceted character and generosity. This examination centers on the foundational sources of Safavid history. The inception of this article involved the meticulous identification of Safavid sources that mention Shah Ismail's death, along with the notation of pertinent locations. Subsequently, a series of journeys retracing his steps along the Ardabil-Tabriz route, where he spent his last days, marked the commencement of the writing process. The focal point was the precise determination of the place of his passing.

The state founded by Shah Ismail and the dynasty to which he belonged derived their name, Safavids, from Safi-ad-Din, the sect's original founder. Upon capturing Tabriz, Shah Ismail issued coins and khutbahs in his name, but the paramount significance lay in establishing the state based on the Twelve Imam sect. According to the sect's creed, any government or ruler not descending from Ahl al-Bayt was deemed an oppressor and usurper. Safavid historians thus endeavored to affirm Shah Ismail's seyid lineage, anchoring his legitimacy in the lineage of the Ahl al-Bayt through Musa Kazim, the seventh imam of Shia.

The Safavid State was chiefly characterized by the Kizilbash tribes, who constituted its military backbone. Among these, the Shamites, Ustajites, Qajars, Tekelites, Afshars, and

Zulkadites held pivotal roles and made indelible marks on history. Notably, the succession of Haydar, Ali, and Ismail to leadership within the sect following Sheikh Junayd illustrated that it was the tribal chiefs, rather than the sheikhs, who exerted real leadership. This becomes particularly evident when considering that Ismail was a mere thirteen years old at the time of the Safavid State's establishment.

Shah Ismail's dominance extended across nearly the entire Iranian realm until the pivotal Battle of Chaldiran in 1514. On March 11, 1524, following his final winter sojourn in Nakhchivan, he embarked on a journey to Sheki, driven by hunting pursuits and the resolution of pressing political matters. Upon his return, he traversed Moghan to Göktepe and spent some time at the base of Savalan Mountain. After a brief stay in Ardabil, Shah Ismail embarked on his route to Tabriz, the seat of his rule. However, his health deteriorated, leading him to establish a camp in Sayın Pass. Tragically, Shah Ismail, who had spent a considerable portion of his time indulging in alcoholic beverages, succumbed on May 23, 1524, in Mankutay near Sayın Gedîği, his internal organs ravaged by the effects of intense alcoholism. Following the completion of the requisite funeral procedures under the vigilant supervision of Allame Amir Jamaluddin Muhammad Esterabadi, the funeral prayer was conducted with the participation of scholars, virtuous individuals, seyyids, prominent statesmen, and notables. Shah Ismail's remains were then transported to Ardabil by thirty specialized forces and sword-wielding disciples, interred in Sheikh Safi-ad-Din's mausoleum, where his ancestors rested.

Safavid historians strived to depict Shah Ismail as a leader who treated his followers with compassion and justice. However, their own accounts reveal instances of large-scale massacres, especially during the conquest of various Iranian territories, notably Tabriz. Shah Ismail was a formidable presence both on the battlefield, displaying mastery with sword and shield, and in discourse, showcasing his eloquence. He possessed a notable talent for poetry, with a particular affinity for Turkish verse under the pseudonym Hatayî. His disinterest in amassing wealth, gold, or silver was complemented by his generous personality. Often, his treasury stood empty, and his devotion to hunting was unwavering. He restricted his hunting endeavors to lions, rewarding those who reported lion sightings with horses, and, for tiger sightings, a horse without a saddle.

Giriş

“Eger dervîş eger mîr ü selâfîn
Bu beş gün dünyede mihmân degül mi

Cihâna ‘ışk ilen ‘uryân gelenler
Gidende hem yine ‘uryân degül mi

Bugünüñ furşatın dañlaya viren
Yoluñda câhil ü nâdân degül mi

Günüñi hoş geçir miskîn Haţâyî
Gelen devrân ‘aceb devrân degül mi”¹

Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, Türk-İslam dünyasının en çok tartışılan tarihî şahsiyetlerinden biridir. Onun yirmi üç yıllık hükümdarlığı (1501-1524) esnasında yürüttüğü siyasî ve mezhebî faaliyetler, hala tartışılıyor olmasının temel sebebidir. Şah İsmail özellikle Türkiye, Azerbaycan ve İran Türklerinin zihin dünyasında, deyiş ve nefesleri ile halk ozanlarının saz ve sözlerinde ve siyasetçilerin polemiginde, hatta tarihçilerin farklı algılamalarında varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Şah İsmail mevzubahis sebeplerle pek çok akademik çalışmaya, hatta hikâye ve romana konu olmuş bir şahsiyet olmasına rağmen ölüm süreci şimdiye kadar herhangi bir makalede tartışma konusu yapılmamıştır. Kendisinden bahsedilen kitap ve makalelerde genellikle öldüğü yer bile diğer kaynaklarla kritik edilmeden zikredilmek suretiyle geçiştirilmiştir². İşte bu sebeple bu makalede; Şah İsmail'in hayatının son zamanlarındaki olaylar, ölüm tarihi, ölüm sebebi, defni, ölümü için düşürülen tarihler, karakteri ve cömertliği gibi mevzular Safevî tarihinin ana kaynakları merkeze alınarak kritik edilecektir. Ancak konuya başlamadan önce Şah İsmail'in siyasi hayatına kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Bu makalenin yazımına karar verildiğinde öncelikle Şah İsmail'in ölümünden bahseden Safevî kaynakları tespit edilip ilgili yerler not edilmiş, ardından son zamanlarını geçirdiği Erdebil-Tebriz hattına bir dizi seyahat gerçekleştirilerek öldüğü yerde saha çalışmaları yapmak suretiyle makalenin yazım sürecine geçilmiştir.

Şah İsmail'in kurucusu olduğu devlete ve mensup olduğu hanedana tarikatın kurucusu Safiyüddin'e nispetle Safevîler denilmiştir. İsmail Tebriz'i ele geçirdikten sonra burada adına

1 Şah İsmail, *Hatâyî Dîvânı*, haz. Muhsin Macit, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 551.

2 Ghulâm Sarwar, *History Of Shah İsmâil Safawî*, (Aligarh: Muslim University, 1939), 94; Andrew Newman, *Safevî İrani*, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023), 55; Roger Savory, *Safevîler Devrinde İran*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 52; Hamid Rızâ Safâkiş, *Safeviyân Der-Güzergâh-ı Târih*, (Tahran: Sohen, 1390), 64; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: Yeditepe, 2010), 155

sikke kestirip hutbe okutmuş³, daha da önemlisi devleti On İki İmam mezhebine dayalı biçimde kurmuştur⁴. Mezhebin akidesine göre soyu Ehl-i Beyt'e dayanmayan tüm yönetimler/yöneticiler zalim ve gasıp olarak değerlendirilmiştir⁵. Haliyle Safevî tarihçilerinin yazdıkları eserlerde Şah İsmail'in soyunu Şia'nın yedinci imamı Musa Kazım üzerinden Ehl-i Beyt'e dayandırmak suretiyle seyyidliğini ispat etme ve bunun üzerinden meşruiyet tesis etme gayretkeşliği içinde oldukları açıkça görülmektedir⁶.

Safevîlerle ilgili modern dönemlerde yapılan akademik çalışmalarda hanedanın Azerbaycan'da ilk görüldüğü yer olarak Erdebil ismi öne çıkarılmaktadır⁷. Bunda Safiyüddin'in sürekli "Erdebilî" olarak zikredilmesinin ve türbesinin Erdebil'de bulunmasının önemli bir etkisi vardır. Halbuki Safiyüddin'in mensup olduğu hanedanın neşet ettiği yer, Erdebil'in hemen yakınlarında bulunan Kelhoran'dır. Safiyüddin Kelhoran'da doğmuş, büyümüş, gençliğini, hatta tarikatını kuruncaya kadar zamanının önemli bir kısmını orada geçirmişti. Zaten babası Cebrail başta olmak üzere atalarından pek çok kişi de buradaki türbede medfundur. Dolayısıyla Safevî hanedanının ilk merkezi her ne kadar bugün Erdebil'e bağlı olsa da Kelhoran olarak kabul edilmelidir⁸.

3 Kadı Ahmed Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akoyunlular ve Safevîler*, tercüme ve notlar Buket Gündüz, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023), 80.

4 Hasan Beğ Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârih*, c. 2, tashih ve tahşiye Abdülhüseyn Nevaî, (Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1389), 977.

5 Abdi Beğ Şirâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, mukaddime, tercüme ve notlar Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 22.

6 Şah İsmail'in emriyle eserini kaleme alan İbrahim Eminî Herevî'den itibaren neredeyse tüm Safevî tarihçileri hanedanın soyunu eserlerinde zikretmişlerdir. Bahadır Behrooz, *İbrahim Eminî Herevî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Fütuhât-ı Şahî İsmailî Eserinin Tercümesi*, (Yüksek Lisans Tezi: Kocaeli Üniversitesi, 2022), 91-92.

7 Böyle bir algının oluşmasında eserinin ilk bölümüne "Erdebil'in Efendileri" şeklinde giriş yapan Roger Savory'nin önemli bir etkisi vardır. Savory, *Safevîler Devrinde İran*, 1.

8 Aslında çağdaş Safevî tarihçileri içinde Kelhoran'ın önemini ilk vurgulayan Kadı Ahmed Gaffârî'dir. O Safiyüddin'in atalarının medfun bulunduğu Kelhoran'ın ziyaret yeri olarak meşhur olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akoyunlular, Safevîler*, 70.

Resim 1. Şeyh Safiyüddin'in baba ve dedelerinin mezarının bulunduğu Kelhoran

Hanedanın ve tarikatın kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Safiyüddin'den Şeyh Cüneyd'e kadar geçen sürede postta oturan bütün Safevî şeyhleri, devrin siyasi aktörleriyle dengeli bir ilişki içinde olmuşlar ne şeyhler hükümdarlardan ne de hükümdarlar post-nişinlerden herhangi bir siyasi tehdit algılamışlardır. Bilakis Şeyh Safiyüddin'in kendisini insanları irşatla görevli telakki etmesi Moğolların ona yönelik teveccühünü artırmış, böylece bölge halkı onun sayesinde Moğolların daha büyük katliamına maruz kalmaktan kurtulmuştur⁹.

9 Bu iddianın sahibi Kadı Ahmed Gaffârî'dir. *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 71.

Tarikat, Cüneyd'den itibaren siyasileşip Şiilik temayülleri göstermeye başlamış, ağır bir bedelle de olsa İsmail'in Tebriz'de devletin kuruluşunu gerçekleştirmesiyle birlikte siyasi hedefe ulaşılmıştır.

Safevîlerin en belirgin vasıflarından birisi de hiç kuşkusuz Şeyh Haydar'dan itibaren başlarına taktıkları “Kızılbaş külahı/tacı”dır¹⁰. Osmanlılar her ne kadar bu kavramı bir aşağılama vesilesi yapsalar da onlar bu unvanı iftiharla taşımışlar, şahlarına “Şâh-ı Kızılbaş”, ülkelerine “kalemrû-yı Kızılbaş”, ordularına “Sipâh-ı Kızılbaş” şeklinde nitelendirmeler yapmışlardır¹¹.

Safevî Devleti'nin temel kurucu unsurlarından birisi, hatta en önemlisi orduyu teşkil eden Kızılbaş oymaklarıdır. Devletin adeta belkemiğini oluşturan ve tarihe mührünü vuran bu oymakların en önemlileri; Şamlular, Ustaclular, Kaçarlar, Tekelüler, Afşarlar ve Zülkadrliler'dir¹². Şeyh Cüneyd'den sonra tarikatın başına geçen Haydar, Ali ve İsmail'in¹³ henüz çok küçük yaşlarda birer şeyh olmaları, aslında tarikatın şeyhler tarafından değil de oymak reisleri tarafından yönetildiğini açıkça göstermektedir. Safevî Devleti kurulduğunda İsmail'in henüz on üç yaşında olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Hatta İsmail'in ilk vekili, ehli ihtisas sufilerinden ve aynı zamanda lalası Hüseyin Han Şamlu, muhtemelen kararların verilmesinde etkili olmuştur. İsmail, Hüseyin Han Şamlu'yu görevinden azlettikten sonra 1524'teki ölümüne kadar Kızılbaşları vekâlet mansıbına atamamış, takdir hakkını hep Taciklerden yana kullanmıştır¹⁴. Şah İsmail'in bu şekilde hareket etmesinin sebebi ülke içinde Kızılbaş-Tacik dengesini tesis etme niyetinden kaynaklanmıştır.

Bir sufi olarak İsmail Ehl-i Beyt sevgisi ve muhabbeti ile yetiştirilmiş bir şahıttır. Bunun en açık delili onun Hatâyî mahlası ile yazdığı şiirlerinin toplandığı divanıdır. Onun Ehl-i Beyt sevgi ve muhabbetini içermeyen şiiri neredeyse yoktur. Fakat o aynı zamanda müfrit bir Şii olarak yetiştirildiğinden Hz. Peygamberin vefatıyla hilafete geçen Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı her fırsatta *ta'n u la'n* ettirerek bunu bir ritüel haline dönüştürmüştü¹⁵,

10 Bu külah “tâc-ı Haydarî” olarak da bilinmektedir.

11 Savory, *Safevîler Devrinde İran*, 36.

12 Bu oymaklarla ilgili en önemli kaynak anonim bir eserdir. Anonim, *Târîh-i Kızılbaşîyye*, tercüme, notlar ve tıpkıbasım: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020); Ayrıca bu oymakların rolü ile için bk. Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018); bu konuda Azerbaycan'ın rolünü ön plana çıkarmaya çalışan bir tez içinse bk. Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti*, çev. Ali Asker, (İstanbul: Teas Press, 2019); Sadullah Gülten, Osmanlılar ve Safevîler arasında sıkışıp kaldıkları için bu oymakları “araftakiler” olarak nitelendirir. Bk. Sadullah Gülten, *Osmanlı-Safevî Kışkırcısında Kızılbaşlar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022, 67.

13 Şah İsmail 17 Temmuz 1487'de Erdebil'de doğdu. Babası Şeyh Haydar, annesi Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Halime Begüm'dür. Tufan Gündüz, “Şah İsmâil”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 38, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 253.

14 Hüseyin Han Şamlu'dan sonra Şah İsmail'in vekilleri, Mir Necm Zerger-i Gilanî, Mir Yar Ahmed Huzanî (Necm-i Sâni) ve Mir Abdülbaki Nimetullahi Tacik unsurdandır. Şirazi, *Tekmilâtü'l-Ahbâr*, 39, 42, 47. Her ne kadar Mirza Şah Hüseyin İsfahani'nin vekalet atanıp atanmadığı tartışılmış olsa da Şah'ın en yakınındaki kişiydi. Savory, *Safevîler Devrinde İran*, 41.

15 Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârîh*, c. 2, 977, Şah İsmail ve Kızılbaşların Peygamberin sahabelerine karşı bu olumsuz tutumundan Peygamberin en sevdiği eşi Aîşe de nasibini almıştır. Abbas Amanat, *Modern İran Tarihi*, çev. Saner Sarı, (İstanbul: Doruk Yayınları, 2022), 65.

bu hareketiyle ülke içinde meşruiyetini pekiştirirken diğer taraftan Osmanlılar ve Şibanîlerle sonu gelmez savaşların fitilini de ateşlemiştir.

Kızılbaş oymaklar ve kalem erbabı Tacik bürokratlar dışında Safevî hanedan sistemini ve devletini pekiştiren üçüncü unsur da hiç kuşkusuz Irak, Bahreyn ve Cebel Amil'den (Lübnan) gelen Şii Arap âlimlerdir¹⁶.

İsmail, başında bulunduğu Kızılbaş sufilerle birlikte Akkoyunlu hanedan kavgalarını fırsat bilerek 15. yüzyılın son yılında Lahican'dan huruç hareketi yapıp önce tarikatın merkezi Erdebil'e, oradan da Karabağ üzerinden müritlerinin kaynağı Anadolu'ya geldi. Modern Safevî tarihi araştırmacıları Şah İsmail'in Erzincan ve havalisindeki faaliyetlerini müritlerle buluşma ve güç toplamanın ötesinde anlamlandıramamışlardır¹⁷. Hâlbuki Şah İsmail'in siparişiyle *Fütuhât-ı Şahî* isimli bir eser kaleme alan İbrahim Eminî Herevî, Şah İsmail'in Erzincan Sarukaya'da bağımsızlığını ilan edip tahta oturduğu haberinin Irak'tan Şam ve Rum'a kadar dosta düşmana ulaştırıldığını ifade etmektedir¹⁸. Buna dayanarak Safevî Devleti'nin temellerinin Erzincan Sarukaya'da atıldığı iddia edilebilir, ancak İsmail'in şahlığını bu şekilde ilan etmesi yeterli değildi, rüşdünü ispat etmek için dedesi Cüneyd, babası Haydar ve ağabeyi Ali'yi öldüren Şirvanşah-Akkoyunlu ittifakının bileşenlerini ortadan kaldırması, adına sikke kestirip hutbe okutması gerekiyordu ki sonunda bu da gerçekleşecektir.

Şah İsmail'in ilk on iki yılı büyük askeri başarıların kazanıldığı yıllar olmuştur. Onun başında bulunduğu Kızılbaş ordusu, ilk olarak Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar Haydar ve Sultan Ali'nin ölümünden mesul tuttıkları Şirvanşahlar'ı 1500'de Cebani'de ağır bir yenilgiye uğratarak intikamlarını aldı¹⁹. Ardından Şerur'da Akkoyunlu Elvend²⁰ ve ardından Murad'ı siyaset sahnesinin dışına attı²¹. İran içlerine ilerleyen Şah İsmail Şiraz'ı ele geçirip Kazerun'da katliam yaptı²². Tahran-Semnan hattında egemenlik kuran Hüseyin Kiya Çelavi'yi bertaraf edip o hattı da kontrol altına aldı²³. Kadim şehirlerden Yezd ve İsfahan Safevî hâkimiyeti altına girdi. Şah İsmail ve Kızılbaşlar bölge hattında büyük katliamlar yaptı. Ardından Anadolu'da Alaüddeve üzerine yürüyen Şah İsmail, Diyarbakır'ı ele geçirip Han Muhammed Ustaclu'ya bıraktı. Akkoyunlu Barik Beğ'den Bağdat'ı aldı²⁴.

Şah İsmail en büyük başarılarından birini 1510 yılı sonlarında Muhammed Han Şibanî'ye karşı kazandı. Artık Safevîlerin sınırı Anadolu içlerinden Maverünnehr'e kadar uzanmıştı.

16 İran coğrafyasında Şiileştirme politikaları için yeteri kadar ulema yoktu. Zorunluluktan kaynaklı bir sebeple ihtiyaç dışarıdan karşılandı. Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 260.

17 Mesela Tercan kurultayının tartışıldığı bölümde sadece oymakların rolüne odaklanılmıştır. Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, çev. Barış Yıldırım, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 252-273.

18 Behrooz, *İbrahim Emîni Herevî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Fütuhât-ı Şahî İsimli Eserinin Tercümesi*, 102.

19 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 78.

20 Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 29.

21 Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârîh*, 2, 981-986.

22 İsmail'in hedefinde özellikle Sünniler vardı. Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 34.

23 Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 34-35.

24 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 87.

O her ele geçirilen bölgeyi Kızılbaş oymaklarından birine havale ediyordu. Aslında İsmail Muhammed Han Şibani'ye karşı kazandığı kesin zaferle²⁵ siyasi kariyerinin zirvesine ulaşmıştı.

Bu zaferden tam iki yıl sonra Özbeklere karşı Babür'le işbirliği yapan Safevî ordusunun başındaki vekili Mir Necm-i Sâni Özbek topraklarında çoluk-çocuk, genç-yaşlı, âlim-şair demeden on beş bin kişiyi katletti. Ancak Özbekler Safevî-Babür ittifakını ağır bir bozguna uğratıp Şah İsmail'in vekilini öldürdü. Hatta Safevî ordusundaki komutanların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı kaçarak kurtuldu²⁶, müttelikleri Babür bile kaçtı. Açıkça bu savaşın kaybedilmesinin temel nedeni Kızılbaş ordusunun Şah'ın vekili olma statüsünün kaybı ve bir Tacik'in önderliğinde savaşa gitmeyi kabullenmek istememelerinin de etkisi olduğu bilinmektedir.

Özbekler karşısında ağır bir yenilgi alan Safevî ordusunun askeri başarısızlığı bununla bitmedi, daha büyük başarısızlığı 23 Ağustos 1514'te Sultan Selim karşısında aldı. Çaldıran'daki savaşta her iki taraftan çok önemli isimler hayatını kaybetmekle birlikte iki bin kilometreden fazla yol almış olan Osmanlı ordusu karşısında yenilmesinin ayrı bir anlamı vardır²⁷. Bu olay İsmail'in kariyerine indirilen en sert darbe oldu. Çünkü Çaldıran Savaşı'yla Şah İsmail artık siyaseten bir ölüye dönüşmüştür. Bu tarihten sonra İsmail mevcut durumunu korumaya dönük politikalar üretmeyi tercih etmiş, özellikle Gilan ve Lahican taraflarında meydana gelen isyanları sükûnetle halletme yoluna gitmiştir. Safevî tarih yazımında Şah İsmail'in yaylak ve kışlak yapması, balık tutup hayvan avlaması, işret meclislerinde vakit geçirmesi dışında kayda değer pek bir şey yoktur. Ancak Şah'ın vefat tarihi yaklaştığında hem Kızılbaş oymakları arasındaki gerilim hem de Kızılbaş-Tacik gerilimi zirveye çıkmış, İsmail'in ölümünden sonra Safevî toprakları büyük bir kaosa sürüklenmiştir.

Kaynaklar

Genelde Safevî tarihi çalışmalarında karşılaşılan en büyük problem kaynak kıtlığıdır. Öyle ki çoğunlukla saray ve çevresi tarafından himaye edilen tarihçiler tarafından üretilen kronikler dışında rastlayacağımız belgeler sadra şifa olmaktan çok uzaktır. Söz konusu kronikler ise genellikle birbirini tekrar eden, çok az farklı şey söyleyen, edebiyat ve şiirle zenginleştirilmiş, ama araya tarihsel bilgiler de serpiştirilmiş kaynaklar görünümü arz etmektedir. Görece Osmanlılardaki tarih yazını bolluğu ve belge üretimi göz önüne alındığında ne kadar kısır bir döngü içinde bulunduğu hemen anlaşılacaktır. Osmanlılardaki mühimme, ahkâm, tahrir, tereke, şer'î sicil ve vakıf defterleri gibi listenin daha da uzatılabileceği arşiv yumağına, komşu İran coğrafyasındaki hanedan yönetimlerinde rastlanması imkân dâhilinde değildir.

Bu makalenin esasını teşkil eden Şah İsmail'in vefat süreci de bundan müstağni değildir. Bundan dolayı Şah İsmail'in ölüm sürecini takip etmek için kaynaklar incelenip aralarındaki farklar ortaya çıkarılmak suretiyle mesele tartışılacaktır. Safevî tarihi ile ilgili ilk iki temel

25 Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 43-44.

26 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 92-93.

27 Rumlu, *Ahsenü'l-Tevârih*, 2, 1081-1088.

kaynak olan *Fütuhât-ı Şâhî* ile *Habibü's-Siyer*²⁸ Şah İsmail'in sağlığında kaleme alınmalarına ve her iki tarihçinin de Şah İsmail'den sonra vefat etmesine rağmen eserlerini Şah'ın ölümünden önceki olaylarla bitirmişlerdir. Bu sebeple mevzu hakkında çağdaş iki tarihçinin kaleminden mahrum kalınmaktadır. Dolayısıyla Şah İsmail'in ölüm süreci, Şah Tahmasb ve sonraki şahlar zamanında yazılmış kaynaklar üzerinden kritik edilecektir.

*Anonim: Cihân-guşâ-yı Hâkân*²⁹

Müellifin kimliği hakkında bazı tahminlerde bulunulmakla birlikte henüz kesin olarak tespit edilebilmiş değildir³⁰. Eserin Şah Tahmasb döneminde kaleme alınmış olma ihtimali yüksektir³¹. Mevcut verilere göre Şah İsmail'in ölümünden bahseden ilk kaynaktır. Eser doğrudan Şah İsmail'e hasredilmiş, onun dönemindeki olaylar etraflıca anlatılarak ölümüyle sona ermiştir. Müellif kuru bir anlatım yerine roman tadında, edebi değeri yüksek bir eser kaleme almıştır. Şah İsmail'in vefatının anlatıldığı kısımda çok az tarihsel bilgi verilmiş, ancak mebzul miktarda şiirle metin zenginleştirilmiştir³².

*Yahya bin Abdüllatif Kazvinî: Lübbü't-Tevârih*³³

Nisbesinden de anlaşılacağı üzere müellif Kazvinli'dir ve Şah İsmail'den beş yaş büyüktür. Eser Şah Tahmasb döneminde kaleme alınmış, muhtasar, yani özet bir eser niteliğindedir. Müellif başlangıçta Şah Tahmasb tarafından saygı görmüş, öyle ki kendisine “Yahya Masum” şeklinde hitap edilmiştir. Ne var ki kendisinin Ehl-i sünnet mezhebinden oluşundan dolayı saray entrikalarına kurban gitmiş, son nefesini yetmiş yaşında zindanda vermiştir. Şah İsmail'in vefat kısmı ise diğer eserlerle mukayese edildiğinde oldukça kısadır. Elbette eserin bütünü göz önüne alındığında bunda şaşılacak bir durum yoktur³⁴.

*Mahmûd bin Handmîr: Zeyl-i Habibü's-Siyer*³⁵

Habibü's-Siyer'in zeylidir. 1551 yılına kadarki Safevî tarihini kapsamaktadır. Mahmud meşhur tarihçi Handmîr'in oğludur. 16. Yüzyılın başlarında Herat'ta dünyaya gelmiş, iyi bir entelektüel ortamda yetişmiştir. Eserini 1546-47'de yazmaya başlayarak dört yıllık bir zaman

28 Handmîr, *Târih-i Habibü's-Siyer*, bâ mukaddime-i Celâleddin Hümâî, (Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380).

29 Anonim, *Cihânguşâ-yı Hâkân*, musahhihân Doktor Ni'met Ahmedî ve Doktor Nilüfer Cefrûdî bâ-dîbâçei be-kalem Doktor Rızâ Şa'bânî, (Tahran: Neşr-i Târih-i İrân, 1400).

30 Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi, “Safevî Tarihi (1501-1736) Kronikleri”, *İrân'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, ed. Serhan Afacan, Şefaattin Deniz ve Abdulkadir Macit, (İstanbul: İlem Yayınları, 2021), 199.

31 Bu eserin 1680'lerde Bicen isimli bir müellif tarafından yazıldığına dair bir görüş de mevcuttur. Bk. Alexander Morton, “The Date and Attribution of the Ross Anonymus: Notes on a Persian History of Shah Ismail I”, *Pembroke Papers I (Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery)*, Edited by Charles Melville, (University of Cambridge: Centre of Middle Eastern Studies, 1990), p.179-212

32 Anonim, *Cihân-guşâ-yı Hâkân*, 504-509.

33 Yahya bin Abdüllatif Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, tashih Mir Hâşim Muhaddis, (Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1386).

34 Deniz, “Safevî Tarihi (1501-1736) Kronikleri”, 201.

35 Emir Mahmud Handmîr, *Târih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî (Zeyl-i Târih-i Habibü's-Siyer)*, musahhih Muhammed Ali Cerrâhî, (Tahran: İntişârât-ı Gostere, 1370).

diliminde tamamlamıştır. Çağdaş bir tarihçi olması, onun eserindeki bilgilerin bir kısmının diğer kaynaklarda bulunmaması, Horasan bölgesindeki olayları ayrıntılı tahlili onun eserini değerli kılar. Kuru tarih anlatımından uzak kalmış, meseleler karşısında olabildiğince objektif davranmış, Kızılbaş komutanların yaptığı zulümleri yazmaktan imtina etmemiştir. Eser Timurlu dönemi tarih yazıcılığı üslubunda kaleme alınmıştır. Kendisinden sonraki tarihçilerin temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir. Şah İsmail'in ölüm sürecini en ayrıntılı şekilde anlatan eserlerden birisi olmuştur. Özellikle Şah'ın hastalığı konusunda diğer eserlerden daha ayrıntılı bilgiler olmasına rağmen vefat yeri hakkında verdiği bilgiler yanlıştır.

Kâdı Ahmed Gaffârî: Târih-i Cihân-Ârâ

Müellif Kazvinli olmakla birlikte 1514 yılında Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi hem kadı hem de tarihçidir. Şah İsmail öldüğünde on yaşlarında idi. Eser umumi bir tarih eseri niteliğindedir. Şah İsmail'in ölümü bahsinde çok sınırlı, ancak kritik bilgiler vardır.

Hûr Şah bin Kubâd el-Hüseynî: Târih-i İlçi-yi Nizâm Şâh³⁶

Müellif aslen İranlı'dır, ancak daha sonra Hindistan'a göç etmiş, Nizamşâhlar sarayında çok saygın bir yer edindikten sonra 1546 yılında Dekken'den Kazvin'e gönderilmiş, 19 yıl Safevî topraklarında kalmıştır. İran'ın pek çok yerinde bulunmuş, bu sırada notlar almıştır. 1563-64'te Hindistan'a geri dönüp bu kez Kutubşâhîler'in hizmetine girmiş, 1565'te de vefat etmiştir. Şah İsmail'in ve Kızılbaşların iktidarını pekiştirmek için uyguladığı acımasız siyaseti eleştirmekten kaçınmamıştır. Şah İsmail'in ölümü bahsinde saltanatın geçiciliğine vurgu yaparak birkaç alıntı şiir kullanmıştır.

Abdi Beğ Şirâzî: Tekmiletü'l-Ahbâr

Asıl adı Zeynelabidin Ali olan müellif, 19 Ağustos 1515'te Tebriz'de dünyaya geldi. Önemli bir ayrıntı olarak anne tarafından dedesi Çaldıran Savaşı sonrası Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Kendisi hesap işleri uzmanı, edebiyatçı ve tarihçidir. Eserinin pek çok yerinde Şia ideolojisini tesis, Şah İsmail'in meşruiyetini inşa etme gayreti açıkça görülür³⁷. Şah İsmail'in ölümüne çok kısa bir yer ayırmıştır.

Hasan Beğ Rumlu: Ahsenü'l-Tevârih

Safevîlerin en önemli tarihçilerinden birisidir. Anadolu'dan İran'a göç eden Rumlu oymağına mensuptur. 16. yüzyılın en kapsamlı Safevî tarihlerinden birisini yazmıştır. Hem asker hem de tarihçidir, zira pek çok seferde sıcak çatışmalara katılmıştır. Özellikle Tahmasb'ın bütün seferlerinde yanında bulunmuş, bu yüzden pek çok olayın görgü tanığı olmuştur. Şah İsmail'in ölümü bahsini şiirlerle örmüş, bu konuda pek çok ayrıntı vermiştir.

36 Hürşah bin Kubâd el-Hüseynî, *Târih-i İlçi-yi Nizâmşah*, tashih, taşhiye, tevzih ve izâfât Doktor Muhammed Rızâ Nasîri-Koîçi Haneda, (Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengî, 1379).

37 Şirâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 9-10

*Budak Münşî-i Kazvînî: Cevâhirü'l-Ahbâr*³⁸

Safevîlerin ilginç tarihçilerinden birisidir. Kendi sergüzeşti hakkında ayrıntılı bilgiler veren nadir tarihçilerden birisidir. Aslen Kazvinli'dir. Şah İsmail öldüğünde 14 yaşındaydı. Münşî ve muharrir olarak Defterhâne-i Hümâyûn'da görev yapıyordu. Şah İsmail'in ölümünün anlatıldığı kısımda diğer tarihçilerde bulunmayan pek çok ayrıntı vardır, ayrıca Şah İsmail'in yaşama tarzı, karakter ve davranışlarına özel bir bahis açmıştır.

*Kadı Ahmed Kummî: Hülâsatü't-Tevârih*³⁹

Tarihçiliği yanında kadılık ve münşilik alanında meşhurdu. Köklü bir aileye mensuptur. Şah Tahmasb tarafından Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine yazılan taziye mektubu için kurulan mecliste hazır bulunmuştur. Konumu itibarıyla pek çok arşiv belgesini görmüş ve eserine almıştır. Şah İsmail'in ölümünün anlatıldığı kısım edebi ifadelerden uzak bir şekilde yazılmıştır.

İskender Beğ Münşî: Âlem-Ârâ-yı Abbâsî

Şah Abbas dönemi tarihçilerindendir. Nasıl ki Şah Abbas dönemi Safevî Devleti için zirve dönem kabul edilir, dönem tarihçisi İskender Beğ Münşî de Safevî döneminin en büyük tarihçisi olarak kabul edilir. Haliyle Şah Abbas dönemi ile ilgili en ayrıntılı kaynaktır. Etnik mensubiyeti Türk'tür. Müthiş bir inşâ yeteneği vardır. Eser Şah Abbas dönemini içerdiği için Şah İsmail ve ölümü oldukça muhtasar niteliktedir. Ancak Şah İsmail'in vefat ettiği yeri belirgin bir nokta olarak yazan tek tarihçidir.

*Anonim Âlem-ârâ-yı Safevî (Şah İsmail)*⁴⁰

1675/76'da kaleme alınmış olan eser *Cihân-guşâ-yı Hâkân*'dan sonra doğrudan Şah İsmail'in hayatına odaklanmış ikinci anonim eserdir. Kızılbaşlık ve sülûfik geleneğinin gözden düştüğü bir dönemde yazılmış olmasına rağmen anlatımda propagandist yaklaşım hâkimdir. Şah İsmail'in ölüm kısmı dramatize edilerek anlatılmıştır.

Şah İsmail'in Son Nevruz

Nevruz, 21 Mart'ta Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada yaşayan halklar tarafından kutlanan bir bayramdır. İslam öncesi İran geleneğinde Nevruz çeşitli kutlamaların yapıldığı hem milli hem dini karakterde bir bayramdı. Aynı tarih bazı Türk boylarınca kullanılan takvimlerde yılbaşını temsil etmektedir. Nitekim gerek güneşe göre düzenlenen on iki hayvanlı Türk takviminin, gerekse Sultan Melikşah'ın Celâlüddevele

38 Budak Münşî Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*; mukaddime, tashih ve ta'likât Muhsin Behrâm Nejad, (Tahrân: Merkez-i Neşr-i Mirâs-ı Mektûb, 1378).

39 Kadı Ahmed bin Şerefeddin el- Hüseyinî el-Kummî, *Hülâsatü't-Tevârih*, c. 1, musahhîh İhsan İsrâkî, (Tahrân: İntişârâh-ı Dânişgâh-ı Tahrân, 1980).

40 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, be-kuşeş-i Yedullah Şükri, (Tahrân: İntişârât-ı İttılaat, 1364).

lakabına atfen kullanılan Celâlî takviminin başlangıcı 21 Mart'tır⁴¹. Safevî tarihçileri de olayların anlatımında daha çok yıl esasını temel ölçüt olarak almışlar, her yıl nevruzla birlikte yeni yılın olaylarını anlatıma geçmişlerdir. Hasan Rumlu ve diğer bazı tarihçiler dışında Safevî tarihçilerinin çoğu bu takvimi etkin bir şekilde kullanmıştır⁴². Bahar mevsiminin başlangıcı mart ayı olmakla birlikte tam olarak 21 Mart gününe dair özel bir hassasiyetin olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu durum hava sıcaklığına göre öne veya arkaya çekilebilmekteydi.

Şah İsmail ölümünden önceki son kışlak ve nevruzunu nerede geçirmişti? Bu konuda Safevî tarihçileri farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bazıları yer konusunda suskun kalırken, Kadı Ahmed Gaffârî, Abdi Beğ Şirâzî ve Kadı Ahmed Kummî son kışlağın Nahçıvan'da⁴³, Hürşah ise Karabağ'da⁴⁴ yapıldığını belirtir. Hasan Rumlu Tebriz'i⁴⁵, *Âlem-ârâ-yı Safevî* isimli eserde ise Sultaniye (Zencan)⁴⁶ zikredilmiştir. Bu durumda son kışlağın yapıldığı yerle ilgili pek çok ihtimalle karşı karşıyayız, ancak kaynakların çoğunluğu son kışlağın yapıldığı yer olarak Nahçıvan'ı göstermektedir. Zaten Nahçıvan Safevîlerin önemli kışlak merkezlerinden birisidir. Ayrıca av için hareket edeceği Şeki tarafları için hareket noktasının Nahçıvan olması akla daha yatkın görünmektedir.

Ne ki Şah İsmail'in kışlağa ne zaman girdiği konusunda kaynaklarda hiçbir tarih yoktur. Kışlağın bitişi ve nevruzun başlangıcı konusunda ise Safevî tarihçilerinden sadece Kadı Ahmed Gaffârî ve Kadı Ahmed Kummî tarih belirtmişlerdir⁴⁷. Bu ikisi kışlağın bitişi ve nevruzun girişi konusunda eski Türk takvimine göre piçi (maymun) yılını, Hicrî takvime göre ise 5 Cemâziye'l-evvel 930'u işaret etmektedirler. Bu ise miladi takvime göre 11 Mart 1524'e tekabül etmektedir. Şah İsmail ve beraberindekiler nevruzu bayram havası içinde oyun ve eğlence ile geçirmiş olmalıdır.

Nevruz kutlamaları sonrasında güzergâh olarak Şeki⁴⁸ tarafları belirlenmiştir. Şah İsmail'in hayatının bütünüyle anlatıldığı ilk eser olarak kabul edebileceğimiz *Cihân-guşâ-yı Hâkân*'da, Şah İsmail'in Şeki taraflarındaki konumu daha net olarak Kûh-ı Elbruz (Elbruz Dağı), Şahdağı

41 Şinasi Gündüz, "Nevruz", *İslam Ansiklopedisi*, c. 33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 60-61.

42 Namiq Musalı, "Safevî Dönemi Tarih Yazımında On İki Hayvanlı Türk Takvimi", *I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, (Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015), 262.

43 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 100; Şirâzî, *Tekmilâtü'l-Ahbâr*, 53; Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih*, 1, 152.

44 Hürşah, *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşah*, 79.

45 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, çev. Cevat Cevan, (Ankara: Ardiç Yayınları, 2004), 225.

46 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 598.

47 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 100; Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih*, 1, 152.

48 Şeki bugün Azerbaycan sınırları içinde bulunan bir şehirdir. Coğrafi olarak Güney Kafkasya'nın doğu kısmında yer alan şehir, Kafkas dağlarının bir parçasını oluşturan Salavat dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Bu dağdan inerek Kür ırmağının kollarından Eğri çayına kavuşan Kiş çayının sol yamacında bulunur. Şeki, Akkoyunlu ve Karakoyunlular zamanında önemini kaybetti, ancak Akkoyunlulara bağlı durumdaydı. Safevî döneminin başlangıcında burada Zeki Han oğlu Hasan Han idarecilik yapıyordu. Hasan Han, Kahetya Çarı IV. Levan ile mücadeleye girdi. 1521'de Nahçıvan'da kışlayan Şah İsmail'den yardım talebinde bulundu. Hasan Han ile Levan arasında 1524 yılında meydana gelen savaşta Hasan Han öldürülünce yerine Derviş Mehmed geçti. Mustafa Aydın, "Şeki", *İslam Ansiklopedisi*, c. 38, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 489-490.

ve Şeki Vilâyeti gösterilmektedir⁴⁹. Diğer kaynaklarda ise Şeki geçmektedir. Şeki'nin sadece bir şehir olmadığı, aynı zamanda bir bölge olduğunun göz önüne alınması icap eder. Burası bugün Azerbaycan'ın kuzeyinde Rusya sınırına yakın bir bölge hattıdır.

Peki Şah İsmail Şeki taraflarına ne amaçla gelmiş olabilir? Kaynaklar Şah'ın bölgeye avlanmak amacıyla geldiği konusunda ittifak halindedirler. Avdan kasıt ise yabancı at avıdır. Hasan Beğ Rumlu bu durumu edebî bir üslupla şöyle anlatır:

“Kış mevsimi bitince gül misali, bülbülün gönlü avlanmak için çehresini gösterdi. Zümrüt renkli makama oturdu.

*En kutlu zamanda Şah hazretleri
Mutlu oldu baharın gelişinden
Açıldı parlak ve görkemli çiçekler
Doldu laleyle dağ ve ovalar
Şakayık putların la'li gibi tapıyordu
Eğlenirken, elinde kırmızı kadehler.*

At avlama meydanının usta binicisinin gönlünde avlanma ve ilkbaharı seyretme isteği belirdi. Tebriz'den geçerek Şeki'ye doğru hareket etti. Gazilerin ve ileri gelenlerin kendi bölgelerinde bulunan yaban atlarını kovalamaları ve o bölgenin bir yerinde toplanmalarının sağlanması için yüce buyruk verildi. Topluluk birbirine ulaştığında atları yakaladılar. Bu sırada Şeki Valisi Hasan Bey çok miktarda armağanla yüce dergâha geldi ve gözde oldu.⁵⁰

Şah İsmail ve etrafındaki Kızılbaş asker-müritler av konusunda ustaydılar. Yukarıdaki alıntı bize Şah İsmail'in avlanma yöntemi konusunda da ipuçları verir. Yahya Kazvinî ise bu avda hedefe ulaşıldığı kanaatindedir⁵¹. Tarihçi Budak Münşi farklı bir anlatı ile karşımıza çıkar. Ona göre, Şirvan valisi at avlama konusunda küstahlık yapıp nedense bunun sultanlara uğursuzluk getireceğini söyler. Ancak İsmail onun yaklaşımından hoşnut olmaz, dinlemeyip avlanmaya gider. Yakaladığı atlar sağ kalmaz, titreyerek ölürlür. Ayrıca atların ne zaman bu sahaya bırakıldıkları belli değildir, kendi kendilerine vahşi olmuşlar diyerek bu durumu tuhaf karşıladığını belirtir⁵². Kadı Ahmed Kummî birkaç yeni ayrıntıyı daha ekleyerek Şeki'deki avlanma meselesini anlatır. Ona göre; Şah İsmail at avlamak için Şeki'ye yönelir. Hasan Rumlu'nun aksine oranın valisinin adını Hüseyin Beğ değil, Hasan Beğ olarak belirtir. Hasan Beğ Şah'a çokça hediye getirir. At avının uğurlu olmadığı Şah'ın kulağına ulaşır. Bu durum Şah'ı huzursuz etmekle birlikte durumu kabullenmek istemez. O topraklarda av yapmaya yönelir. Birkaç at avlar, ama hiçbiri canlı kalmaz, hatta titreyerek ölürlür. O atların hangi

49 Anonim, *Cihân-guşâ-yı Hâkân*, 505.

50 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 225

51 Kazvinî, *Lübbü'l-Tevârîh*, 289.

52 Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139.

tarihte bırakıldıkları ve yabanileştikleri belli değildir⁵³. Daha geç tarihli Anonim Şah İsmail anlatısında bu mevzuya “Şah İsmail’in Babası Haydar’ı Rüyasında Görmesi” başlığı ile girer. Onun anlatısına göre; Şah İsmail av için Şirvan’a doğru yola çıkar. Şeyhşah, İsmail için hediyeler hazırlar ve onu karşılamak için çıkar. İsmail Şamahı’ya girer, “zenkul” avlamak ister. Şeyh Şah’ın emriyle on günlük yoldan avları koştururlar. “Zenkul” gelince Şah İsmail emirlerle birlikte atına binmek ister. Ancak o gece rüyasında babası Sultan Haydar’ı görür ve “ey oğul! Gel, senin gelmeni bekliyorum” diye kendisine bir nida ulaşır. Şah uykudan uyanır. Padişahlık ve cihangirlik elbiselerini çıkarır ve baştan ayağa beyaza bürünür. Emirler bunun sebebi hikmetini sorunca “bizi geçici yurttan ebedi yurda çağırdılar. Artık ava gitmek olmaz. Gidip o avları özgür bırakın” diye emir verir⁵⁴.

Şah İsmail’in av için Şeki’ye gittiği konusunda kaynaklarda pek fazla ihtilaf yoktur. Yukarıda da zikredildiği üzere sadece çok geç tarihli *Âlem-ârâ-yı Safevî*’de Şah’ın Şamahı’ya gittiği belirtilir. Bu pek olası görünmemektedir. Şah İsmail’in av için Şamahı’ya değil de Şeki’ye gittiği gayet açıktır. Onun “zenkul” dediği yabancı bir at olabileceği gibi avlanma yöntemi de olabilir⁵⁵. Acaba Şah İsmail Şeki’ye sadece yabancı at avı için mi gitmişti? İsmail’in bölgeye intikal ettiği tarihlerde Gürcü Levesan ile Şeki hanı Hasan arasında bir gerilim vardı ve Şeki hanı Şah İsmail’den yardım talebinde bulunmuştu⁵⁶ Aynı yıl içinde Gürcülerle Şeki hanı arasında savaş yapılacak, bu savaş neticesinde Hasan Han ölecek ve yerine oğlu Derviş Muhammed geçecektir. Netice olarak Şah İsmail’in Şeki’ye sadece av amaçlı değil, Şeki Han’ına siyasi ve stratejik olarak destek amaçlı gittiği, ancak Şah’ın içinde bulunduğu sağlık durumu daha fazlasını yapmaya müsait olmadığı yorumu yapılabilir.

Safevî tarihçileri Şah İsmail’in Şeki taraflarından dönüşü konusunu birbirinden farklı şekilde anlatmakta ve kafa karışıklığı yaratmaktadırlar. Bu sebeple tarihçilerin bu mevzuda yazdıklarını üç görüş altında birleştirdik:

Birinci görüşe göre; Şah İsmail Şeki’deki av sonrası doğrudan Erdebil’e gelip ulu atalarının medfun bulunduğu tekkeyi ziyaret ederek onların ruhları için dua etmiş, aynı zamanda rahatsızlığı için ulu atalarının ruhlarını aracı yaparak şifası için dua ve niyazda bulunmuştur⁵⁷. Önemli bir ayrıntı olarak *Âlem-ârâ-yı Safevî*’de İsmail’in Erdebil’e Şeki’den değil de Şirvan’dan geldiği belirtilmektedir⁵⁸.

İkinci görüşe göre; Şah İsmail Şeki’deki av sonrası Erdebil’e uğramaksızın Serab yakınlarındaki Savalan Dağı civarında konaklamıştır. Bu kanaatin belirtildiği eserler *Lübbü’l-Tevârih*, *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşâh* ve *Cevâhirü’l-Ahbâr*’dır⁵⁹. Üçüncü eser diğer ikisinden biraz

53 Kummî, *Hülâsatü’l-Tevârih*, 1, 152-153.

54 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 598.

55 Bu konuda farklı bir yorum için bk. Namiq Musalı, “Anonim Bir Kaynağın Işığında Şah İsmail’in Hayatı ve Şahsiyeti”, Ahmet Yesevi Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, Haziran 2023, 63-99 (somut olarak 86-87).

56 Aydın, “Şeki”, 489.

57 Anonim, *Cihân-guşâ-yı Hâkân*, 505; Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 225.

58 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 598.

59 Kazvinî, *Lübbü’l-Tevârih*, 289; Hürşah, *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşâh*, 79; Kazvinî, *Cevâhirü’l-Ahbâr*, 139.

ayrılarak Tebriz taraflarına gittiğini belirtir, ancak aslında kastedilen Tebriz yolu üzerindeki Serab civarındır. Bundan dolayı bu üçünü aynı görüş altında birleştirdik.

Üçüncü görüşe göre ise; Şah İsmail Şeki'den dönüşünde Göktepe üzerinden gelerek Savalan Dağı⁶⁰ eteklerinde yaylak yaptı. Buradayken Şeyhşah Şirvânî Şah İsmail'in yanına geldi. Görüşme olumlu geçti. Şah İsmail daha sonra Erdebil'e giderek ulu atalarının türbesini ziyarette bulundu. Bu görüşün serdedildiği kaynaklar *Târih-i Cihân-ârâ*, *Tekmiletü'l-Ahbâr* ve *Hulâsatü'l-Tevârih*'tir⁶¹. Ancak bu üç kaynak da Şah İsmail'in Şeki'den dönüş güzergâhında Savalan Dağı'nın hangi noktasında konakladığına dair bilgi vermezler.

Bu üç görüşten üçüncüsü mantığa çok daha uygundur. Çünkü birinci görüş baz alındığında Şah İsmail'in Şirvanşah ile görüşmesi havada kalmaktadır.⁶² İkinci görüş ölçü alındığında Şah İsmail Erdebil'e uğramadan Tebriz tarafına gitmiş olacaktır ki bu durum iki açıdan problemlidir. Birincisi Şeki'den dönüşte Serab tarafına ulaşması için zaten Erdebil'den geçmesi elzemdir. İkincisi Erdebil Safevîlerin kalbi mesabesinde. Şah İsmail ve Kızılbaşların çok kutsal bir mekân olarak telakki ettikleri tekkeye uğramaması neredeyse imkânsızdır. Yani bu durum hem coğrafi olarak hem de manevi olarak mümkün değildir. Bu durumda; Şah İsmail Şeki'den döndükten sonra Mogan'dan geçerek Göktepe'ye gelmiş, oradan Savalan Dağı'nın eteklerinde bir müddet kalmış, bu sırada Şirvan hükümdarı Şeyhşah ile bir görüşme yapıp oradan Erdebil'e geçerek tekkeyi ziyaret etmiştir.

Hasta durumdaki Şah İsmail, Erdebil'de birkaç gün kaldıktan sonra manevi başkent Erdebil'den taht merkezi Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Onun yol güzergâhında bulunan yerlerden birisi Erdebil'e yaklaşık 5 km uzaklıktaki Şamesbi'dir. Burası Safevî tarihi açısından çok önemli yerlerden birisidir. Zira vakti zamanında Akkoyunlu hükümdarı Rüstem'in komutanlarından Aybe Sultan'ın ordusu ile ağabeyi Sultan Ali'nin başında bulunduğu müritlerden oluşan Kızılbaş ordusu arasında Şamesbi'nde bir savaş yapılmış, bu savaşta Safevî şeyhi Sultan Ali öldürülmüş, Kızılbaş ileri gelenleri Sultan Ali öldürülmeden önce o sıralarda henüz altı yedi yaşlarında olan İsmail'i önce Erdebil'e oradan da Lahican bölgesine kaçırarak kurtarmışlardı⁶³. Şah İsmail'in Şamesbi'nden geçerken bu hazin olayları hatırladığı varsayılabilir.

Şah İsmail ve maiyyetindekiler Serab'a ulaşmadan kısa bir süre önce Sayın Gediği'ne/ Geçidi'ne geldiklerinde ordugâh kuruldu. Safevî kaynakları konaklama yeri konusunda hemen

60 Savalan Dağı 4.811 metre yüksekliğinde çok yüksek bir dağdır. Etrafındaki yüksek yaylalar Kızılbaş oymaklarının yazın hayvanlarını otlattığı yerlerdir. Savalan Dağı'nın güney hattındaki yaylalar Safevîlerin başkenti Tebriz ile tarikatın kalbi olarak nitelendirilebilecek Erdebil arasında yer almaktadır.

61 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 100; Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih* 1, 153; Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 53.

62 Daha erken tarihli kaynaklara göre Şah İsmail'in Şeki'den Erdebil'e giderken Şirvan topraklarından geçtiği halde orada Şirvanşah ile görüşmemiş olması bir soru işaretine sebep olmaktadır. Esasında bu durum bir isyan olarak bile değerlendirilebilir. Ne var ki kaynakların bu konuda suskun kalması daha fazla yorum yapmayı mümkün kılmamaktadır.

63 Muhammed Arif Ispanakçı Paşazade, *Şah İsmail ve Sultan Selim*, Tercüme ve Notlar Namiq Musalı, (Bilge Kültür Sanat, 2023), 91; İskender Beğ Münşi, *Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, I, 27, Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 75'de Baruk Köyü olarak belirtir.

hemen aynı kanaati paylaşırlar. Burada meydana gelen en önemli gelişmelerden birisi Çayan Sultan'ın oğlu Bayezid Sultan'ın vefatıdır⁶⁴. Yahya Kazvinî'ye göre; güzel tavırlı, sevilen ve işlerin adalet yoluyla görülmesini sağlayan Çayan Sultan ile oğlunun vefatı arasında sadece birkaç gün vardır⁶⁵. Kummî'ye göre ise; Çayan Sultan Şeki'de ölmüştü⁶⁶. Çayan Sultan ve Bayezid Sultan'ın ölümünden sonra Ustaclu oymağının başına Köpek (Mustafa) Sultan geçti⁶⁷.

Vasiyeti

Şah İsmail Ulama Sultan aracılığıyla Durmuş Han'a mektup göndermiş, mektubunda Durmuş Han'ın Tahmasb Mirza'yı alarak mümkün olduğunca çabuk, atını dört nala sürerek, Erdebil'e doğru doğru yola çıkmasını istemişti. İsmail henüz Erdebil'e ulaşmadan Tahmasb Mirza Erdebil'e getirildi. Şah İsmail oğlunu karşısında görünce göz yaşlarını tutamamış, ulu emirler, devlet erkânı ve ileri gelenleri: *“Ey namlı şehriyâr! Gönüllerimizi kebab eden bu ağlamanın sebebi nedir?”* diye sorduklarında Şah İsmail: *“Ben, masum imam hazretlerinin (a.s) yardımıyla Gilân'dan hurûc ettiğimde on dört yaşındaydım. Hota'dan Haleb'in girişine ve Derne nehrinin kıyasına kadar olan yerleri fethettim ve on iki imam hutbesi okuttum. Paraya “Ali Allah'ın velisidir” sözünü bastırıp yaygınlaştırdım. Alâüddeve Zülkadir gibilerini o haşmet, büyüklük ve makamlarıyla ortadan kaldırdım. Bütün Türkistan'ın padişahı olan Şâhî Bey'i (Muhammed Han Şibânî) kılıçtan geçirdim. Çektiğim bütün bu eziyet ve zahmetlerin boşa çıkmasından korkuyorum. Bu çocuk, düşmanları nasıl ortadan kaldırabilir? Zira serkeşler benim kılıcımın korkusundan harabelere çekildi. Ben olmayınca her biri köşelerinden çıkacak. Gerçi ben efendimin güçlü ve kudretli velâyet elinden ümitvârım, ama kendisini oğluma kıymetli bir vekil yapabileceğim, devletin salâhını yitirmeyecek bir adam göremiyorum”* dedi⁶⁸. Şah İsmail'in kendisinden sonra tahta geçecek oğlu Tahmasb Mirza'nın henüz yaşının çok küçük olmasından dolayı kaygılandığı açıktır. Esasında Şah İsmail'in kendisi de tahta çıktığında on üç, on dört yaşlarında olmasına rağmen niçin bu kadar endişelenmişti? Çünkü Safevî hanedanı etrafında oluşturulan manevi birliktelik konusunda kaygıları vardı. Kızılbaş oymakları arasında güçlü bir rekabet ortaya çıkmıştı. Ayrıca Türk-Tacik rekabeti de göz ardı edilemeyecek duruma ulaşmış, Mihter Şahkulu'nun Tacik Mirza Şah Hüseyin İsfahanî'yi öldürmesiyle adeta zirveye çıkmıştır⁶⁹. Şah İsmail son nefesini vermeden önce oğlunun vekâletinin Div Sultan Rumlu'ya verilmesini vasiyet etti⁷⁰.

Ardından Şah İsmail Dev Sultan'a dönerek, *“Seni kâmil ve vefalı bir kimse olarak biliyorum. Ama benim için sertliği bırak ve Kızılbaş halkına muhabbetli ve şefkatli ol. Eğer Belh'te bulunan Hânân Sultan burada olsaydı iyi olurdu. Ama madem sen buradasın, seni yedi seneliğine*

64 Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 53; Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139.

65 Kazvinî, *Lübbü'l-Tevârih*, 298.

66 Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih*, 1, 153.

67 Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139.

68 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 598-599.

69 Savory, *Safevîler Devrinde İran*, 34-41.

70 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 599.

değerli, kıymetli oğluma vekil tâyin ediyorum. Oğlum on sekiz yaşına gelince, artık onu kendi hâline bırak.” Dev Sultan, Şâh'ın ayağına kapandı. O hazret, emirlere vasiyette bulunarak “eğer bana sûfilik ederseniz, ocağı söndürmemeniz gerekir ki düşmanlar dört bir taraftan baş gösterecektir. Aranızda nifak olmadığı müddetçe, padişahlardan hiçbirinin sizinle savaşmaya kudreti yoktur. Zira hepsinin de sizden gözü korkmuştur” dedi. “Nasihat kabilinden pek çok şey söyledi. O şehriyâr-ı âlem hastalandı. Üç gün içinde hâli o raddeye geldi ki yeniden devlet-i kâhirenin erkânını toplayarak, “Biz üç gün daha sizin misafiriniz. Başka ne vasiyet edeyim? Dün gece Emîru'l-mü'minîn hazretlerini (a.s) rüyamda gördüm. Buyurdular ki: Tahmâsb'ı tahta oturt ve onu kendine veliaht yap! Tâci mübarek eline alarak şâhzâdenin başına taktı. Kemerini bağladı, Hazret-i sâhibu'l-emr'in (salavâtullahi aleyh) kendi beline bağlamış olduğu kılıcı, değerli oğlunun beline bağladı. Başını onun kulağına koyarak atalarından iştmiş olduğu nasihati söyledi.” Burada Şah İsmail'in vefatı öncesindeki durum hikâyeleştirilerek anlatılmış, olay bir film sahnesini andırır hale dönüştürülmüştür. Zaten diğer Safevî kaynakları da Mirza Şah Hüseyin-i İsfahânî'nin yerine Div Sultan Rumlu'nun getirildiği konusunda büyük ölçüde ittifak halindedir. Bu durumda vasiyet hikâyeden arındırıldığında Div Sultan Rumlu'nun Şah Tahmasb'ın vekilliğine getirildiği anlaşılmaktadır⁷¹.

Eceline Sebep Olan Hastalık

Şah İsmail Sayın Geçidi'nde ordugâh kurulduğunda zamanının çoğunu içerek zevk ü safa içinde geçiriyordu. Açıkçası onun bu durumunun farkında olanların ikaz ve nasihatleri de pek işe yaramıyordu. Keyfiyeti günden güne bozulan İsmail'in sağlık durumu da alarm vermekteydi. Sürekli içki, yemeği azaltması iç organlarının büsbütün tahribine sebep olmuştu. Netice olarak ciğerleri zayıflamış, karaciğere bağlı ishal ortaya çıkmıştı⁷². Hastalığın adı “hasbe”⁷³ olarak nitelendirilmiştir⁷⁴. Son zamanlarda yemeğe karşı isteksizliği öylesine artmıştı ki, artık yemeklerin kokusundan ve konuşulmasından bile rahatsızlık duyar hale gelmişti. Yakın çevresindekilerin Şah'a söz geçirememenin acizyeti içinde olan biteni seyretmekten başka bir çaresi kalmamıştı. Yemek vakti geldiğinde huzurdan çıkıp yemeklerini yiyorlar, ama Şah'ın yanında yemekten bahis açmıyorlardı⁷⁵. “İsa nefesli hekimler, sadakatli ve maharetli tabipler” onun tedavisinde yetersiz ve çaresizdiler. Her geçen saat rahatsızlık ve güçsüzlüğü daha da artıyor, ancak bir çözüm üretilemiyordu. Sofiler ve mülazımların da elinden bir şey gelmiyordu⁷⁶.

Sayın Geçidi'ndeki geçirilen üçüncü günde Şah İsmail'in durumu daha da ağırlaşmıştı. Vasiyet sonrası güzel sesli hafızlar Kur'an tilavet edip kelime-i tevhid çekmeye başladılar⁷⁷. Ulu emirlerden kendisini yalnız bırakmasını talep etti. Hepsî çadırdan çıktılar. Şah İsmail, oğlu

71 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 599; Hürşah, *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşah*, 79.

72 Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 120.

73 Tifo veya kızamık hastalığına verilen ad.

74 Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139, Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 120.

75 Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 120.

76 Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 54; Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 120.

77 Hürşah, *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşah*, 79.

Tahmasb'ın da dışarı çıkmasını isteyince “*Kurbanın olayım ey yüce babam! Bana izin ver de hazret-i müşşid-i kâmil kendinden geçene kadar kalayım*” dedi. Bir an sonra Şâhzâde, yüce cevherli babasının selam verdiğini ve kalkmaya çalıştığını, ama gücünün olmadığını gördü. Mübarek elini uzattı, dudaklarına götürdü ve tekrar geriye düştü. Şâhzâde, kadri yüce, ulu babasının başucuna gelince, tatlı canını Yüce Hakk'a teslim ettiğini gördü”⁷⁸.

Tahmasb babasının öldüğünü anlayınca şahlık tacını yere vurarak feryat ve figana başladı. Ordugâhta bulunan herkes Şah İsmail'in çadırının önünde toplandı. Başlıklarını çıkarıp yakalarını yırttılar. Sinelerini tırmaladılar. Atlarının yelelerini ve kuyruklarını kestiler⁷⁹, taziyesini tuttular⁸⁰.

Nerede Öldü?

Safevî kaynakları Şah İsmail'in son nefesini verdiği yer olarak Tebriz, Ucan⁸¹, Serab⁸² ve Sayın Geçidi'ni⁸³ zikrederler. Çoğu da Sayın Geçidi'nde birleşir. Aslında İsmail'in tam öldüğü nokta Sayın Geçidi'ni aştıktan sonraki düzlükte bulunan Mankutay'dır⁸⁴. Ancak Şah İsmail ile ilgili yazılan ana kaynak ve literatürde Mankutay ismi pek zikredilmemiştir. Tam noktayı gösteren tek Safevî kaynağı İskender Beğ Münşi'nin *Álem-Árâ-yı Abbasî* isimli eseridir. İskender Beğ Münşi'de geçen Mankutay ismini tespit ettikten sonra sahayı daha iyi tetkik etmek için Mogan-Erdebil ve Tebriz hattındaki yerleşim yerlerine tarafımızdan bir seyahat gerçekleştirildi. Şah İsmail'in Şeki'den dönüş güzergâhında bulunan Göktepe ve ardından Savalan Dağı'nın doğu cephesinde bulunan kışlak ve yaylakları dolaşıp Erdebil'de bulunan Şeyh Safiyüddin türbesini ziyaret ettik. Oradan Sayın Geçidi'ne ulaştık. İskender Beğ'in zikrettiği köyün bugün hala varlığını koruduğunu tespit ettik. Köy muhtarı ve köylülerle yaptığımız görüşmede onlar Şah İsmail'in burada vefat ettiğine dair bilgilerinin olmadığını esefle belirttiler. Bu şekilde Şah İsmail'in Sayın Geçidi'ni aştıktan sonraki düzlükte bulunan Mankutay isimli köyde vefatını modern literatüre sokmuş olduk.

78 Anonim, *Álem-árâ-yı Safevî*, 600.

79 Bu, Dede Korkut Destanı'nda Bamsı Beğrek'in ölüm hikayesinde de görülen eski bir Türk geleneğidir. Bk. Musalı, “a.g.m.”, 85.

80 Anonim, *Álem-árâ-yı Safevî*, 600-601.

81 Mahmud bin Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 120.

82 Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139.

83 Gaffârî, *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler*, 100; Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih*, 1, 153.

84 Münşî, *Álem-árâ-yı Abbasî*, I, 50; Mirzâ Abbashî, *Şah İsmayılın ömür yolu miniatürlerdâ*, (Bakı: İşıq neşriyyatı, 1981), 38. Mirza Abbashî'nin eserine dikkatimizi çeken Namiq Musalı'ya teşekkür ederiz.

Resim 2. Şah İsmail'in vefat ettiği Mankutay

Ölüm Tarihi ve Cenazenin Defni

Safevî tarihçileri Şah İsmail'in ölüm tarihi konusunda neredeyse ittifak halindedirler. Ancak Abdi Beğ Şirazî ve İskender Beğ Münşî sadece yılı zikretmekle yetinirken⁸⁵ Anonim Âlem-ârâ-yı Safevî Şah'ın ölümü ile ilgili pek çok ayrıntı anlatmasına rağmen hiçbir şekilde tarih zikretmez.

Şah İsmail Hicrî 18 Receb 930 (22 Mayıs 1524) günü ölüm komasına girdi ve bu komadan çıkamayarak bir gün sonra 19 Receb 930 (23 Mayıs 1524) pazartesi günü Mankutay'da son nefesini verdi⁸⁶. Ölümünü duyan emirler, devlet erkânı, eşraf, ayan, Safevî ocağının sufileri, gaziler, mülazımlar toplandılar⁸⁷.

Şah İsmail'in en yakınındakiler onun cesedini tahttan tabuta naklettiler⁸⁸. Sadaret makamında bulunan Allâme Emir Cemâleddin Muhammed Esterabadî 20 Receb (24 Mayıs) Salı günü Şah'ın gusül ve tekfin işlemlerine nezaret etti⁸⁹. Hazırlıkların yerine getirilmesinin ardından alimler, fazilet sahibi kimseler, seyyidler, ileri gelen devletlüler ve eşrafın bulunduğu bir cemaatle cenaze namazı kılındı. Şah İsmail'in na'şısı otuz kişilik özel birlik ve kılıç kuşanmış müritler tarafından Erdebil'e götürülüp atalarının bulunduğu Şeyh Safiyüddin'in yanı başına defnedildi⁹⁰.

85 Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 53; Münşî, *Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, I, 50.

86 Münşî, *Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, I, 50; Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139.

87 Anonim, *Âlem-ârâ-yı Safevî*, 600-601.

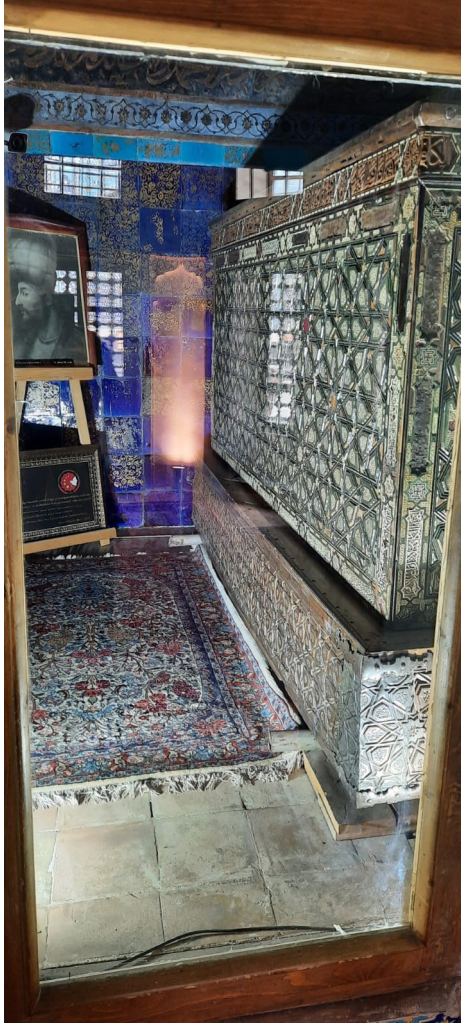
88 Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 121.

89 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 226.

90 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 226; Handmîr, *Zeyl-i Habîbü's-Siyer*, 121, İspanakçı Paşazade, *Şah İsmail ve Sultan Selim*, 406.

Resim 3. Şeyh Safiyüddin Türbesi

Resim 4. Safiyüddin Türbesi içinde Şah İsmail'in mezarı

Vefatı İçin Düşürülen Tarihler

Tarih düşürme hicrî XII. Yüzyılda önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, oradan Türklere, Türklerden de Araplara geçmiştir. Fars kültüründe tarih manzumelerine “mâdde-i târîh”, ya da kısaca “târîh”, tarih düşürmeye de “mâdde-i târîh-sâzî, târîh goften, târîh nüviştên”, Türkler ise “tarih düşürme, tarih yazma, tarih söyleme” şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Fars edebiyatında tarih düşürme özellikle XIV. Yüzyıldan itibaren gelişme göstermeye başlamıştır. Hafız ve İbn Yemîn tarih manzumeleri kaleme almışlardır⁹¹.

91 Turgut Karabey, “Tarih Düşürme”, *TDVİA*, c. 40, İstanbul 2011, 80-82.

Safevî tarihçileri için de tarih düşürme vazgeçilmez bir hale gelmiş, eserlerinin edebî gücünü artırmada tarih düşürme yöntemini sıklıkla kullanmışlar, Şah İsmail'in ölümüyle ilgili olarak düşürülen tarihlere eserlerinde yer vermişlerdir.

Mevlânâ Hasan Dik-bend Eberkûhî Şah'ın ölümüne şöyle bir tarih düşürmüştür⁹²:

*“Alem in sığınağı Şah İsmail
Göçünce güneş yüzüne peçe çekti
Güneş battı tarih “zıll” oldu
Gölge güneşin (Şah'ın) tarihi oldu.”*

Bir başka şair ise;

*“Güneş gibi aydınlık olan Şah
Temizledi dünyayı zulmün isinden
Aslan avcısı Şah'ın ölüm tarihi
“Hüsrev-i Din”den istendi dinin Hüsrev'i*

şeklinde tarih düşürülen bir rubai kaleme kalmıştır⁹³. Aynı rubai Budak Münşî Kazvinî ve Kadı Ahmed Gaffârî'nin eserlerinde de biraz farklı şekilde verilmiştir.

*Cihani güneş gibi dolaşan Şah
Zulüm tozunu yeryüzünden sildi.
Aslan gibi pusuda yatan Şah
Ölümü için tarih sorulunca “Hüsrev-i dîn.”⁹⁴*

Şah Tahmasb dönemi tarihçilerinden İlçi-yi Nizamşah ise Şah Tahir'den ise bir kıt'a aktarmıştır:

*“Acem Şahı, cem tahtının varisi
Cihan mülkünden ayrılınca
Kaza onun tarihi için dedi
Şah-ı cihân etti cihana veda.”⁹⁵*

Ayrıca Şah İsmail'in ölümü için “tâbe mezca‘hu” (onun kabri nurlu olsun) şeklinde bir tarih daha düşürülmüştür⁹⁶. Şah İsmail döneminin meşhur ozanlarından olan Âşık Kurbani, şahın ölümüne mersiye söylemiştir:

*Fələk, sənə vuruşmağa bir qabil meydan ola,
Tut əlimi, fürsət sənin, kaş belə ehsan ola.
Getmiş idim mürşidimə, dərdimə dəva qıla,
Mən nə bilim, mən gəlincə xak ilə yeksan ola.*

92 Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 54., Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 228.

93 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 228.

94 Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 139-140.

95 Hürşah, *Târîh-i İlçi-yi Nizâmşah*, 80.

96 Münşî, *Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, 1, 50; Gaffârî, *Osmanlılar; Karakoyunlular; Akkoyunlular; Safevîler*; 100; Kummî, *Hülâsatü'l-Tevârih*, 1, 153.

O Şahın kəlmeyi-kəlamın zikr etmək gərək,
Tabutu sərv ağacından, kəfəni yarpaq gərək,
Tez yuyun, tez götürün ki, məzara çatmaq gərək,
Bar-ilahım, necə qıydın bir belə cavan öl.

Ey könlüm, geygilən qarayı, xəhdən eləmə,
Bar-ilahi, böyük hanədanı viran eləmə
Haq-taaladan səda geldi; Qurbani, çox qəm yemə,
Heç ola bilməz Xanədani-Səfi viran ola⁹⁷.

Yına Aşık Kurbani, Nesimi'nin öldürüldüğü tarixlərdən biri olaraq göstərilən H. 827 tarixini Azab diye tarixləndirərək bu tarixlə Şah İsmail'in ölüm tarixi arasında 103 yıl keçtiğine şöyle işarət edir:

Əzabdan yüz üç keçəndə
Əcəl camın içdi şahım.
Bu dünyadan köçdü şahım⁹⁸.

Karakteri ve Cömertliği

Safevî tarixçiləri Şah İsmail'i maiyeti altındakilərə şefkat və ədalətlə davrandığı imajını verməyə çalışırlar. Bunu ən iyi şəkildə kayda keçirən tarixçi Hasan Rumlu'dur:

*Ne kılıç kullandı nezaketindən
Ortaya koydu çıplak varlığını
Ne egemenlərlə istək və amaç birliyi
Ne kadırlarla rüşvət zayıflığı
O devirdə dürüstlüğündən
Yoktu kehribarın çekiciliği
Her kim ki gece gibi sakladı
Sabah vakti cezası müjde oldu
Terazi gibi taşlandı
Zenginliğe yönelen boşuna⁹⁹.*

Halbuki Tebriz başta olmak üzere tüm İran topraklarının ele geçirilmesi esnasında büyük katliamlar yapıldığı yine çağdaş Safevî tarixçilerinin kalemiiyle tescil edilmiştir.

97 Bk. Qurbani, *Əsərləri*, Haz. Qəzənfər Kazimov, (Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2006), 10.

98 Qurbani, *Əsərləri*, 11.

99 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 227.

Şah İsmail savaş meydanında iyi kılıç kalkan kullanmanın, sohbet meclislerinde ise sözün üstüydü¹⁰⁰. Şiirde yüksek bir kabiliyeti vardı. En çok Türkçe şiir söylemeye rağbet gösterir ve Hatayî mahlasını kullanırdı. Şah İsmail ile Sultan Selim’i karşılaştıran Mevlânâ Ümidî bu konuda şöyle demiştir: *Kaza, büyüklük tezgahında / Selimî ile Hatayî’nin yapısını birlikte yapmıştır*¹⁰¹. Zaten onun büyük bir divanının bulunması şairliğinin kanıtıdır. Şah İsmail’in mal ve mülke, altın ve gümüşe düşkünlüğü yoktu, cömert bir kişiliği vardı. Çoğu zaman hazinesi boş, ava meyli çoktu. Sadece aslan öldürüyor, kim bir aslan haberi getirirse at ve eğer, kaplan haberi getirirse eğersiz at veriyordu¹⁰². Şah İsmail zevk ve eğlenceye düşküdü. Özellikle ölmeden önceki son zamanlarını sakilerle geçiriyordu¹⁰³. Bahşiş, ikram, yemek ve giysi vermekten başka bir işe karışmazdı. Budak Münşî Kazvinî Şah İsmail’in cömertlik ve keremi ile ilgili şu hikâyeyi aktarmaktadır:

“Nakledilir ki, Mirza Şah Hüseyin çok büyük bir zahmetle 2.000 tümen topladı. Mir Zernişan ve Halife Hayat Şirazi’ye Kaşan ve Yezd’den ev eşyaları toplasınlar diye emir verdi. Her ikisi bu işi yapmakta eşsizlerdi. Her ikisi ev eşyalarını toplayıp bir yıl sonra getirdiler. Her ikisine Ucan’da çadırları kursunlar, atlastan ve altından dokunmuş kumaşlardan gölgelik yapsınlar, çitlerle çevresinler, altın ve ipek dokulu halılar sersinler, altın, gümüş ve murassa kapları, rengarenk kumaşları dizesinler diye emir geldi. Bundan maksat güzel görünmesi idi.

İşler söylendiği gibi yoluna girdikten sonra Mirza Şah Hüseyin sabah vakti avlanmaya giden Şah’ı o tarafa götürdü. Şah bakıp “bu ordudan geri kalan kimdir” buyurdular. Mirza dedi ki, “kimse değil”. Yezd’den ve Kaşan’dan gelen eşyalardı. Dinin Sığınağı Şah anladı. Hiç itibar etmedi. Kurçılardan ikisini çağırıp hepsini onlara verdi. Mirza bu duruma fena bozuldu. Hiçbir şey söyleyemedi. (Mirza), kurçulara buralarda dolaşmasınlar diye işaret etti. Avlanmaktan dönerken çadırların hala yerinde olduğunu ve eşyaların dizili olduğunu görünce (Şah İsmail) bozuldu. Mirza dedi ki, ben bu eşyaların kayda geçirilip hazineye verilmesini istedim. Şah (kurçulara) talan edilmesini ve Mirza’dan 1.000 tümen daha almalarını istedi. Orduya dönünce kurçular 1000 tümeni ısrarla talep ediyorlardı. Bir hayli eziyetten sonra Begüm’ün isteğiyle kurçuların herbirisine 100 tümen verip bu eziyetten kurtardı. Bu parayı bin eziyetle toplayıp kurçulara verdi. O yüce padişahın ruhu nurla dolsun. Muhammed’e ve onun yüceliklerle dolu ailesine.”

Şiir

*Ey ömrün ebediliğini ve devamını isteyen
İnsanın adı yaptıkları hayırlarla kalır.
Hükümdarlık, saltanat, mal, mülk hiçtir
Çünkü insanın sonu yokluktur.
Ne kadar düşündüysem ve aklım yettiyse
İnsanın ömrünün meyvesi iyi bir namdır¹⁰⁴.*

100 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 227

101 İskender Beğ Münşî, *Âlem-ârâ-yı Abbasi*, I, 50.

102 Rumlu Hasan, *Şah İsmail Tarihi*, 227.

103 Handmîr, *Zeyl-i Habîbü’s-Siyer*, 120.

104 Kazvinî, *Cevâhirü’l-Ahbâr*, 140-141.

Sonuç

17 Temmuz 1487'de Erdebil'de dünyaya gelen Şah İsmail, 23 Mayıs 1524 tarihinde 37 yaşında Erdebil-Tebriz hattında bulunan Sayın Gediği'ndeki Mankutay'da hayata gözlerini yummuştur. Görece kısa sayılabilecek hayatı son derece çalkantılı bir şekilde geçmiştir. İran topraklarında onun inşa ettiği mezhebi sistem o günden bugüne devam edegelmiştir.

1514 Çaldıran Savaşı'na kadar o cepheden bu cepheye sürekli seferlerle geçen hayatı bu olaydan sonra tamamen değişmiş, kendisi doğrudan hiçbir seferde bulunmamış, sorunların çözümünde Kızılbaş oymak reislerini göndermeyi yeğlemiş ve tamamen barışçıl yolları tercih etmiştir. Kendisi adeta içine kapanarak inzivaya çekilmiş, daha çok av ve eğlence ile vaktini geçirmiş, yemekle ilgisini kesip kendini alkole vermiştir. Bu hayat tarzından onun derin bir buhran içinde olduğu açıktır. Nihayetinde girdiği komadan çıkamayarak bu dünya ile bağıni koparmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Dr. Hasan Asadi'ye saha çalışmalarındaki desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank Dr. Hasan Asadi for his support in the field studies.

Kaynaklar/References

Abbasi, Mirzali. *Şah İsmayılın ömür yolu* miniatürlerde, (Bakı: İşıq nəşriyyatı, 1981).

Amanat, Abbas. *Modern İran Tarihi*. Çeviren Saner Sarı. İstanbul: Doruk Yayınları, 2022.

Anonim. *Târih-i Kızılbaşîyye*. Tercüme, notlar ve tıpkıbasım: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.

Anonim, *Cihânguşâ-yı Hâkân*, musahhihân Doktor Ni'met Ahmedî ve Doktor Nilüfer Cefrûdî bâ-dîbâceî be-kalem Doktor Rızâ Şa'bânî, (Tahran : Neşr-i Târih-i İrân, 1400).

Anonim. *Âlem-ârâ-yı Safevî*. be-küşeş-i Yedullah Şükrî. Tahran: İntişârât-ı İttılaat, 1364.

Aydın, Mustafa. "Şeki". *İslam Ansiklopedisi*. 38:489-490. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Behrooz, Bahadır. *İbrahim Emini Herevi'nin Hayatı, Tarihciliği ve Fütuhât-ı Şahî İsimli Eserinin Tercümesi*. Yüksek Lisans Tezi: Kocaeli Üniversitesi, 2022.

Çelenk, Mehmet. *16-17. Yüzyıllarda İran'da Şiîliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Efendiyev, Oktay. *Azerbaycan Safevî Devleti*. Çeviren Ali Asker. İstanbul: Teas Press, 2019.

Gaffârî, Kadı Ahmed. *Osmanlılar, Karakoyunlular, Akoyunlular ve Safevîler*. Tercüme ve notlar: Buket Gündüz. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023.

- Gülten, Sadullah. *Osmanlı-Safevî Kıskaçında Kızılbaşlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe, 2010.
- Gündüz, Tufan, “Şah İsmâîl”. *İslam Ansiklopedisi*. 38: 253-255. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Gündüz, Şinasi. “Nevruz”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 33:60-61. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Handmîr. *Târih-i Habîbü's-Siyer*. Bâ-mukaddime-i Celâleddin Hümâî. Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380.
- Handmîr, Emir Mahmud. *Târih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî (Zeyl-i Târih-i Habîbü's-Siyer)*. Musahhih Muhammed Ali Cerrâhî. Tahran: İntişârât-ı Gostere, 1370.
- Ispanakçı Paşazade, Muhammed Arif. *Şah İsmail ve Sultan Selim (İnkılâbü'l-İslâm Beyne'l-Havâs ve'l-Avâm*. Tercüme ve notlar Namiq Musalı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023.
- Karabey, Turgut. “Tarih Düşürme”. *İslam Ansiklopedisi*. 40: 80-82. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Kazvinî, Yahya bin Abdüllatif. *Lübbü't-Tevârih*. Tashih Mîr Hâşim Muhaddis. Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1386.
- Kubad el-Hüseynî, Hürşah. *Târih-i İlçî-yi Nizâmşah*. Tashih, tahşiye, tevzih ve izâfât Doktor Muhammed Rızâ Nasîri-Koiçi Haneda. Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1379.
- Kummî, Kadı Ahmed bin Şerefeddin el-Hüseynî. *Hülâsatü't-Tevârih*. Musahhih İhsan İşrâkî. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1363.
- Morton, Alexander. “The Date and Attribution of the Ross Anonymous: Notes on a Persian History of Shah İsmail I”, *Pembroke Papers I (Persian and İslamic Studien in Honour of P. W. Avery)*. Edited by Charles Melville, University of Cambridge: Centre of Middle Eastern Studies, 1990, p. 179-212.
- Musalı, Namiq. “Safevî Dönemi Tarih Yazımında On İki Hayvanlı Türk Takvimi”. *J. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 259-269.
- Musalı, Namiq. “Anonim Bir Kaynağın Işığında Şah İsmail'in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Ahmet Yesevi Dergisi*, I/I: 63-99. Haziran 2023.
- Newman, Andrew J. *Safevî, İrani*. Türkçesi Damla Gürkan Anar İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Qurbani, *Əsərləri*, Haz. Qəzənfər Kazimov, (Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2006)
- Rumlu, Hasan Beğ. *Ahsenü't-Tevârih*. 3 cilt. Tashih ve tahşiye: Abdülhüseyn Nevaî. Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1389.
- Rumlu Hasan. *Şah İsmail Tarihi*. Çeviren Cevat Çevan. Ankara : Ardıç Yayanları, 2004.
- Safâkiş, Hamid Rızâ, *Safeviyân Der-Güzergâh-ı Târih*. Tahran: Sohen, 1390.
- Sarwar, Ghulam. *History Of Shah İsmâil Safawî*. Aligarh: Muslim University, 1939.
- Savory, Roger, *Safevîler Devrinde İnan*. Çeviren Özgür Kolçak. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Şah İsmail. *Hatâyi Dîvânı*. Hazırlayan Muhsin Macit. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Şirâzî, Abdi Beğ. *Tekmiletü'l-Ahbâr. Mukaddime, tercüme ve notlar: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Yıldırım, Rıza. *Aleviliğin Doğuşu*. Çeviren Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

